Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Régészeti Műhely

Doktori Disszertáció

Tézisek

Rózsa Zoltán

A Békés–Csanádi-löszhát középkori településhálózata a felszíni leletanyag tükrében

Témavezető: Prof. Dr. Takács Miklós DSC és Dr. Langó Péter

Budapest 2026

A Békés–Csanádi-löszhát középkori településhálózata a felszíni leletanyag tükrében

Rózsa Zoltán

Doktori értekezés tézisei

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A kutatás tárgya és előzményei

Kutatásom a Békés–Csanádi-löszhát és közvetlen környezetének középkori településtörténetét vizsgálja az orosházi múzeumba került felszíni fémleletek alapján. Kiindulópontom az a kérdés, hogy a korábbi ásatási, topográfiai és történeti ismereteket miként egészítheti ki egy nagy mennyiségű, túlnyomórészt szórványleletekből álló forrásanyag. A tárgyak rendszerezését ezért a települések időrendjének, gazdasági kapcsolatainak és belső szerkezetének értelmezésével kapcsoltam össze.

Az orosházi régió középkori településhálózatának kutatásában meghatározó előzményt jelentenek Méri István feltárásai és Kovalovszki Júlia topográfiai munkája. Az Orosháza történetét bemutató, 1965-ben megjelent monográfia régészeti fejezete a lelőhelyek ismertetésén túl a településhálózat felvázolására is vállalkozott. A történeti értelmezésben Blazovich László munkái, a templomos helyek azonosításában és összefoglalásában Szatmári Imre kutatásai, különösen 2005-ben megjelent kötete jelentettek alapvető támpontot. Értekezésem e kutatásokhoz csatlakozik, az azóta hozzáférhetővé vált leletanyag bevonásával.

A vizsgálat közvetlen előzménye az orosházi múzeum és a köré szerveződő fémkeresős önkéntesek együttműködése. A múzeumba jutott tárgyak mennyisége lehetővé tette, hogy az egyedi leletek közlésén túl egy összefüggő terület anyagát dolgozzam fel. A kutatás elsődleges forrásbázisa a 2019. december 31-ig bekerült, 17 mai településhez tartozó 38 középkori templomos falu területéről származó 17 185 tárgy. Ezek közül megközelítőleg 3400 viseleti tárgy részletes értékelésére helyeztem a hangsúlyt; időrendi és gazdaságtörténeti támpontként 6751 meghatározott érmét és 281 plombát vettem figyelembe.

A forrásbázis kivételes mennyisége mellett meghatározó probléma annak egyenetlensége. A gyűjtés elsősorban a késő középkort megélt falvakra irányult, míg az Árpád-kori szállások és korábban elpusztult templomos helyek jóval kisebb figyelmet kaptak. A kutatás ezért a vizsgált leletegyüttes által megismerhető településtörténeti folyamatok feltárására vállalkozik. A teljes középkori településhálózat hézagmentes rekonstrukcióját ez az anyag önmagában nem teszi lehetővé.

Kutatási kérdések és célkitűzések

A vizsgálat alapvető célja annak meghatározása, hogy a felszíni fémleletek milyen új információt adnak a régió középkori történetéhez. Ennek részeként azt kutattam, hogy a tárgyak tipológiai feldolgozása finomíthatja-e a települések időrendjét, felismerhetők-e a történeti események következményei, továbbá elkülöníthetők-e gazdasági és kulturális kapcsolatokra utaló mintázatok. A lelőhelyek ismert történetét minden esetben az új régészeti adatokkal együtt értékeltem.

Első kérdésköröm a megtelepedés kezdeteire és folytonosságára irányult. Megvizsgáltam, hogy a késő középkori falvak területén milyen korábbi, elsősorban honfoglaláskori és Árpád-kori előzmények mutathatók ki, valamint az egymást követő lelethorizontok mennyiben utalhatnak a helyhasználat továbbélésére. Különbséget tettem egy hely több korszakon át ismétlődő használata és a lakosság megszakítatlan folytonossága között, mivel az utóbbi igazolása szórványanyagból lényegesen nehezebb.

Második kérdésköröm a tatárjárás következményeire és az azt követő újranépesülésre vonatkozott. A 13. század második felének és a 14. századnak a gyér leletanyaga miatt tisztázni kellett, hogy az adathiány milyen mértékben tükrözhet népességcsökkenést, illetve a pénz- és áruforgalom visszaesését. Vizsgáltam a kun jelenlét régészeti azonosíthatóságát, a 14–15. századi megtelepedés ütemét, valamint az első okleveles említések és a tényleges lakottság kapcsolatát.

Harmadik kérdésköröm a késő középkori gazdasági viszonyokat és a 16. századi változásokat érintette. Az érmék, textilplombák, viseleti elemek és egyes használati tárgyak összevetésével kerestem a kereskedelmi kapcsolatok, a helyi feldolgozó tevékenység és a települések közötti különbségek nyomait. Kiemelt szempont volt Gyula 1566. évi elfoglalásának, illetve a tizenöt éves háború pusztításainak elkülönítése a régészeti anyagban.

További célként fogalmaztam meg a leletek készítéstechnikai és funkcionális rendszerezését, a tárgytípusok keltezésének felülvizsgálatát, valamint a koordinátázott tárgyak településen belüli elemzését. A földrajzi környezetet ehhez értelmezési keretként használtam. A vizsgálati területet a múzeumi gyűjtőkör határozta meg, a folyamatok megértéséhez azonban a Körös–Maros köze egészének kapcsolatrendszerét is figyelembe kellett vennem. Különösen a Száraz-ér, a nagy folyók átkelőhelyei és az ezekhez igazodó közlekedési irányok szerepét tartottam lényegesnek.

A kutatás így a tárgyak meghatározásától a településtörténeti értelmezésig terjed. Az egyes szinteken eltérő bizonyosságú eredményekkel számoltam: a tárgytípusok elkülönítése, a leletsűrűsödések rögzítése és az ezekből levezetett történeti magyarázatok nem azonos bizonyító értékűek.

2. Módszertan

A forrásbázis meghatározása és a gyűjtés kritikája

A feldolgozás alapegységének a teljes vizsgálati területről múzeumba került leletanyagot tekintettem. Először ezen az egységen belül alakítottam ki a tárgycsoportokat és a típusokat, majd a településenkénti eloszlásokat hasonlítottam össze. A fő gyűjtési időhatár 2019. december 31.

A leletek a mezőgazdasági műveléssel bolygatott felső rétegből származnak. A korai gyűjtések során lelőhelyenként, esetenként kisebb foltokhoz kapcsolva rögzítették őket; később a koordinátázás is a terepi protokoll része lett. A korábbi, koordináta nélküli anyag a teljes gyűjtemény megközelítőleg felét teszi ki. Ebből következően a településenkénti összetétel és a térképen ábrázolható leletanyag eltérő mintát képvisel.

A terepi munka nem szabályos mintavétel szerint zajlott. Az önkéntesek többnyire szabadon választották meg mozgásukat, és a találatok környezetét alaposabban vizsgálták. Az elérhetőséget a művelési mód, a vetés, a növényzet és más terepi körülmények is befolyásolták. A sűrűsödések ezért részben valós régészeti jelenséget, részben a keresés intenzitását mutathatják. A kevés lelet vagy a leletmentesség önmagában nem bizonyítja az egykori használat hiányát.

A forráskritika másik szintje a tárgyak felismeréséből és kiválasztásából ered. A műszerek beállítása miatt a vasanyag erősen alulreprezentált, a gyűjteményben elsősorban színesfém kisleletek szerepelnek. További emberi tényezőkkel is számolni kellett a feldolgozás során, hiszen az önkéntesek tárgyismerete, hozzáállása is befolyásoló tényező lehet, az illegális tevékenység negatív hatásairól nem is beszélve. Bizonyos tárgyak sérülékeny volta is jelentősen módosíthatta a csoportok eredeti arányait.

Topográfiai és történeti adatok együttes kezelése

A lelőhelyek feldolgozásához egységes katalógusrendszert alakítottam ki. A mai települési kereteken belül először a késő középkort megélt templomos falvakat, majd az Árpád-korban elpusztult templomos helyeket tárgyaltam. A szócikkekben összekapcsoltam a nyilvántartási azonosítókat, a történeti névalakokat és említéseket, a földrajzi elhelyezkedést, a kutatástörténetet, valamint a fémkeresős gyűjtések adatait. Ez biztosította, hogy a leletanyag kronológiai értelmezése a lelőhelyek korábbi ismeretanyagára épüljön.

A történeti forrásokat, köztük az okleveles adatokat és az oszmán összeírásokat a korábbi szakirodalommal és a régészeti megfigyelésekkel vetettem össze. Külön figyelmet fordítottam arra, hogy az első névemlítés nem azonos a település alapításával. A forrásokban szereplő név mögött lakott falu, puszta vagy birtoktest is állhatott. A név és a régészeti lelőhely azonosítását ezért önálló, ellenőrzést igénylő lépésként kezeltem.

A későbbi területi viszonyok megértéséhez újkori pusztatérképeket és kataszteri adatokat is bevontam. Ezekkel vizsgáltam a középkori faluhelyek, a későbbi prédiumok és a mai településhatárok kapcsolatát. A határra vagy határpontra került templomhelyek esetében számoltam azzal, hogy helyzetük a későbbi birtokfelosztás következménye. Az újkori határok középkori eredetét ennek megfelelően nem tekintettem automatikusan bizonyítottnak.

A tágabb topográfiai áttekintéshez a közhiteles régészeti nyilvántartás adatait használtam. A bevont 19 mai település mintegy 1450 km²-es területén 1306 régészeti lelőhelyet, közöttük 532 Árpád-kori leletanyagot szolgáltató lelőhelyet vettem számba. Ez a háttéradatbázis tágabb a primer fémleletanyag 17 településre kiterjedő gyűjtési kereteénél. A lelőhelyszámokból csak a jobban kutatott területeken vontam le óvatos következtetéseket, mert a nyilvántartás a kutatás intenzitásának különbségeit is tükrözi.

A középtáji összehasonlításban a pontosan azonosítható temetőket és templomos helyeket részesítettem előnyben. Az összeállított jegyzék 304 régészeti lelőhelyet tartalmaz. A temetők helyzete rögzültebb támpontot adhat, mint az egyenetlenül ismert Árpád-kori telepeké. Elkülönítettem a templom nélküli 10–11. századi temetőket, az Árpád-korban felhagyott templomos helyeket és a késő középkort megélt falvak templomait. A bizonytalanul lokalizálható lelőhelyeket nem ábrázoltam.

A földrajzi adatoknál a történeti vízhálózat hiányos ismeretét is figyelembe vettem. A mai felszín, a vízrajzi rekonstrukciók és a történeti térképek együttes használata értelmezési lehetőséget ad, de a középkori tájhasználat teljes visszaállítására nem elegendő.

Tipológiai feldolgozás és térbeli összehasonlítás

A leletanyagot négy nagy egységben kezeltem: érmék és textilplombák; viseleti tárgyak; használati tárgyak; egyéb leletek. Az első csoport időrendi és gazdasági támpontokat szolgáltatott. A viseleti elemeknél részletes tipológiai vizsgálatot végeztem, míg a használati tárgyakat elsősorban statisztikai és összefüggés-vizsgálati szempontból használtam fel. Az egyéb kategóriába korábbi korszakok emlékei, más funkciójú és bizonytalanul meghatározható tárgyak is bekerültek, ezért ez nem tekinthető egységes régészeti csoportnak.

A funkcionális felosztást készítéstechnikai rendszerezéssel egészítettem ki. A gyűrűket fonott, forrasztott, öntött, vegyes technikájú és kérdéses csoportokra bontottam. A kapcsoknál öntött, lemezes és vegyes technikájú egységeket, a gomboknál egy-, két- és többtagú szerkezeteket különítettem el. A csatoknál az egy- és többtagú felépítés, az előbbieken belül az osztott és osztatlan forma jelentett rendezési szempontot. A hajtűknél az öntött, a lemezgömbös és a filigránnal, granulációval, ékkövekkel díszített változatokat választottam külön, az egyedi darabok önálló kezelésével.

A csoportokon belül a forma, a díszítés, az anyag és a technikai részletek együttesét vizsgáltam. A párhuzamkeresést nem korlátoztam a magyar középkorra: a hosszú életű formák és technikák miatt az eurázsiai összehasonlító anyagot és az előzménykorszakokat is figyelembe vettem. A hasonló forma önmagában nem elegendő sem a funkció, sem a keltezés

meghatározásához. A publikációk hiányos leírásait és az eltérő nevezéktant külön is mérlegeltem.

Az érméket korszakos csoportokba rendezve használtam fel, számolva az anonim veretek bizonytalan meghatározásával, a hamis pénzekkel, a hosszú forgalmi idővel és a szétszántott kincsek lehetőségével. A textilplombáknál a származási helyet, az időrendet és a településenkénti eloszlást vetettem össze. A két forráscsoport együttes értékelése segített elkülöníteni a pénzforgalom és a textilbeáramlás eltérő változásait.

A településen belüli vizsgálatot négy település: Csorvás, Kopáncs, Pereg és Mezőhegyes koordinátázott leleteire építettem. A korszakos éremeloszlásokat a viseleti és használati tárgyak sűrűsödéseivel, a domborzattal és az ismert templomhelyekkel hasonlítottam össze. A feltételezett utak, közösségi terek és lakóhelyek elkülönítésénél figyelembe vettem az átvizsgált terület kiterjedését és a modern bolygatásokat. A térbeli egybeesést nem kezeltem zárt leletegyüttesként: az egymás közelében előkerült tárgyak összetartozása és egyidejűsége külön bizonyítást igényel.

3. Új eredmények

1. tézis: A regionális leletanyag összehasonlítható tipológiai rendszere

A teljes vizsgálati anyag egységes feldolgozásával olyan készítéstechnikai és funkcionális rendszert állítottam fel, amely a középkori falvakból származó tömeges szórványanyag összehasonlító értékelését teszi lehetővé. A rendszerezés a viseleti tárgyak nagyobb csoportjait közös szempontok szerint kezeli, ugyanakkor megőrzi a bizonytalan meghatározások különállását. Eredménye egy további regionális gyűjtésekkel bővíthető feldolgozási keret.

A technikai jellemzők előtérbe helyezésével több, a szakirodalomban azonos vagy hasonló néven szereplő tárgycsoport különbségeire mutattam rá. A gyűrűknél az öntött és forrasztott szerkezet elválasztása, a gomboknál a test és a fül összeállításának vizsgálata, a kapcsoknál a kapcsolórész kialakítása módosíthatja a típusba sorolást, stb. A rendszert nem tekintem minden esetben lezártnak: a restaurálás és a részletes technológiai vizsgálatok hiánya több darab besorolását nyitva hagyja.

2. tézis: A gyűrűk technikai és motívumbeli kapcsolatainak új értelmezése

A 888 gyűrű és gyűrűként meghatározható töredék vizsgálata alapján kimutattam, hogy az úgynevezett „kalapált fejű”, a forrasztott lemezfejes és az öntött gyűrűk között a mintakincs alapján szoros kapcsolat áll fenn. A liliomos, antropomorf, életfás és madaras kompozíciók több technikai csoportban is megjelennek, átmeneti és sematizálódó változatokkal. A technológiai csoportok és a motívumok fejlődése ezért nem rendezhető egyszerű, egymást kizáró időszakokba.

Rámutattam arra, hogy a forrasztott lemezfejes gyűrűk hagyományos, a tatárjárásig visszanyúló keltezése nem minden változatnál támasztható alá biztos leletegyüttesekkel. Az orosházi anyagban e csoport leginkább a 14–15. századi újranépesülés vizsgálatában hasznosítható. Ugyanakkor az öntött gyűrűk egyes típusainak kizárólagos 15–16. századi keltezése is felülvizsgálatra szorul: a távolabbi analógiák és a motívumkapcsolatok korábbi előzményeket valószínűsítenek. E korábbi használat teljes körű bizonyítása a vizsgált szórványanyagból nem végezhető el.

A majuszkulásnak tekintett jelek és a növényi-madaras motívumok összehasonlításával a vallási szinkretizmus lehetőségét is felvetettem. Ez a díszítések értelmezésére vonatkozó hipotézis, nem valamennyi példány egyértelmű jelentésmegfejtése. A készítéstechnika, a díszítés és a kronológia külön vizsgálata megmutatta, hogy a tárgyak kulturális kapcsolatai tágabbak annál, mint amit egyetlen típusnév vagy etnikai megjelölés kifejezhet. A forrasztott gyűrűket ezért önmagukban nem tekintem kun vagy jász etnikumjelzőnek.

3. tézis: A késő középkori faluhelyek korai előzményei

A felszíni leletanyag feldolgozásával kimutattam, hogy a vizsgált késő középkori templomos faluhelyek jelentős többségén a 10. század második felére és a 11. század elejére keltezhető tárgyak is előfordulnak. A hagyományosan a honfoglalás korai szakaszához kötött leletek e faluhelyek anyagából hiányoznak. A megfigyelés a településhálózat korai előzményeinek pontosítását teszi lehetővé, és a későbbi falvak területének korai használatára irányítja a figyelmet.

Ezek az adatok a későbbi falvak helyének korai jelentőségét mutatják, de a lakosság megszakítatlan folytonosságát nem bizonyítják. A korai leletek települési vagy temetkezési eredete feltárások nélkül több esetben eldönthetetlen. Az Árpád-kori szállások gyenge fémlelet-kutatottsága miatt az éremhiány sem használható a folytonosság egyszerű igazolására vagy cáfolatára.

4. tézis: A tatárjárás utáni visszaesés és a kun jelenlét bizonyíthatósága

Az éremanyag és a viseleti leletek összevetésével a 13. századi visszaesést követő, hosszan tartó, alacsony intenzitású pénzforgalmat állapítottam meg. A változás előzményei már a 13. század húszas–harmincas éveiben érzékelhetők; a tatárjárás a régió településtörténetében további súlyos törést jelentett. A 14. század gyér emlékanyaga azonban nem azonosítható automatikusan a teljes terület lakatlanságával.

A kunok tatárjárás utáni tömeges és tartós megtelepedését a vizsgált régióban a rendelkezésre álló tárgyak alapján nem tartom igazoltnak. A vállába kovácsolt fülű kengyelek, csillag alakú buzogányok, rovásfeliratos csatok és egyes helynevek többféle időrendi, történeti vagy kulturális magyarázatot engednek meg. Egy részük korábbi kapcsolatokhoz, más részük a tatárjárás eseményeihez is köthető. A biztosabban értelmezhető bánkúti temetkezés önmagában nem bizonyítja az egész középtáj összefüggő kun megszállását.

Az eredmény a bizonyíthatóság határainak pontosítása: a szórványos kun jelenlét lehetőségét fenn kell tartani, de az egész régió népességi viszonyait nem lehet néhány többértelmű lelettípusból levezetni. A visszaesés mértékének további tisztázásához a fémleletek és az Árpád-kori kerámiaanyag tervszerű, együttes kutatása szükséges.

5. tézis: Az újranépesülés időbeli és területi különbségei

A numizmatikai és tipológiai adatok együttes értékelésével Pereg tatárjárás utáni újraéledését a régió többi vizsgált településénél korábbra, a 14. század második felére helyeztem. A településen talált Anjou-kori veretek és forrasztott gyűrűk olyan lakottságot jeleznek, amelyet a későbbi írott források önmagukban nem tesznek láthatóvá. Pereg példája ezért közvetlenül mutatja a felszíni leletek településtörténeti forrásértékét.

A vizsgált régió összesen 17 Anjou-veretéből 11 Peregről származik; Károly Róbert mind az öt ismert érméje ezen a lelőhelyen került elő. Az Anjou-pénzek több térbeli csoportban jelentkeznek. Eloszlásuk alapján a dolgozat nem egyetlen szétszántott kincs következményeként értelmezi jelenlétüket. A jelenséget a 14–15. századra keltezett forrasztott gyűrűk helyzete is erősíti: a releváns, szűkebben meghatározott csoport harmada, nyolc példány Peregen található.

A régió egészében a 15. század első felében bontakozik ki ismét a falvak láncolata. A megtelepedés és a pénzforgalomba történő bekapcsolódás üteme azonban területileg eltérő. A Száraz-érhez és a Maroshoz közelebb fekvő települések korábban válnak aktívvá, mint a középtáj belsejének falvai.

A két területi csoport közötti különbség Hunyadi Mátyás és utódai idején mérséklődik, a 16. században pedig a belső területek pénzforgalma is jelentősen megerősödik. A folyamatot elsősorban az állandó vízhez és a közlekedési kapcsolatokhoz való hozzáféréssel hoztam összefüggésbe. A négy földrajzi kistáj eltérő jellege önmagában kevésbé magyarázza az időbeli eltolódást.

Az első okleveles említések és az éremforgalom megindulása között több esetben kapcsolat mutatkozik, de az összefüggés nem általánosítható. Mezőhegyes 1421. évi, lakott falura vonatkozó adata jól illeszkedik az újra megjelenő pénzforgalomhoz. Szénás és Gerendás korai említéseit viszont nem kíséri hasonlóan erős korai éremanyag.

Az újranépesülés időrendjét tehát több forrás együttesével lehet finomítani. A kimutatott gazdasági aktivitás nem minden esetben ad pontos alapítási időt, de a leletcsoportok találkozása olyan időrendi keretet biztosít, amely a ritka írott adatoknál részletesebben mutatja a régió visszarendeződését.

6. tézis: A textilforgalom és a helyi feldolgozás különbségei

A textilplombák és az érmék összehasonlításával kimutattam, hogy a pénzforgalom növekedése és az importtextilek beáramlása nem minden településen változott azonos

ütemben. A legkorábbi, 15. század első felére keltezhető textilkapcsolatok elsősorban a németalföldi és nyugatnémet műhelyekhez vezetnek. A század végén a sziléziai–lausitzi termékek szerepe ugrásszerűen megnőtt, és elsőségüket a 16. században is megőrizték. A plombák közt a görlitzi eredetűek alkotják a legnagyobb azonosított csoportot.

A sziléziai–lausitzi plombák és a lengyel veretek gyakorisága egyaránt a 16. század első felében tetőzik. A korabeli kereskedelmi hálózat ismeretében ez a Krakkó felől közvetített kapcsolatok jelentőségét támasztja alá. Az adatok a textilek távolsági eredetét és regionális jelenlétét jelzik; a helyi beszerzés konkrét piacai nem határozhatók meg belőlük.

Szénáson és Szentetornyán a 16. század második felében a plombák száma az előző időszakhoz képest megközelítőleg felére csökken, miközben a pénzforgalom növekszik. E lelőhelyeken a hagyományos gyűszűk aránya a teljes leletanyag három százalékát meghaladja. A több forráscsoportból kirajzolódó különbség alapján a helyi textilfeldolgozás megerősödését valószínűsítettem; a helyi textil-előállítás lehetősége további vizsgálatot igényel. Pereg és Mezőhegyes kiegyenlítettebb plombaeloszlása és alacsonyabb gyűszűaránya eltérő gazdasági szerveződésre utalhat.

7. tézis: A mezőhegyesi viseleti anyag sajátos összetétele

Mezőhegyes leletanyagában a ruhakapcsok alacsony aránya és a lemezgömbös hajtűk kiemelkedő jelenléte együttesen sajátos viseleti képet rajzol ki. Az ilyen hajtűk jelentős része, közel fele innen származik. A régészeti mintázatot a defterek délszláv névanyaga erősíti meg, ezért a leletösszetételt a balkáni eredetű lakosság viseleti hagyományaival hoztam kapcsolatba.

Az értelmezés súlyát az adja, hogy az írott és tárgyi források ugyanazon település esetében találkoznak. Egyetlen hajtű vagy kapocs önmagában nem bizonyít etnikai hovatartozást. A díszes, filigránnal, granulációval és ékkövekkel készült hajtűk, gyűrűk és kapcsok emellett több településen előfordulnak, és vagyoni különbségeket, divatot vagy kulturális kölcsönhatást is tükrözhetnek.

A tárgycsoportok alapján a régió egészét nem lehet élesen elválasztott viseleti egységekre bontani. Az alapvető típusok többnyire széles körben jelen vannak, arányaikra pedig a gyűjtés módja is hatott. A mezőhegyesi összefüggés ezért olyan konkrét eredmény, amely további települések történeti névanyagával és leleteivel ellenőrizhető.

8. tézis: Gyula elfoglalása és a tizenöt éves háború eltérő hatása

A régió településtörténetében elkülönítettem Gyula 1566. évi elfoglalásának következményeit a tizenöt éves háború pusztításaitól. A vizsgált éremanyag, a textilplombák egy része és a díszes viseleti tárgyak alapján az 1566 utáni évtizedekben nem állapítható meg általános gazdasági összeomlás. A pénzforgalom fennmaradása, több településen pedig növekedése a térség további gazdasági aktivitására utal.

A 16. század második feléhez és végéhez kapcsolható vegyes technikájú ékszerek, hajtűk és ruhakapcsok a vagyoni gyarapodás lehetőségét is jelzik. A nemesfémből készült darabok mellett megjelenő egyszerűbb és olcsóbb változatok az eltérő anyagi lehetőségekre és az értékesebb formák követésére utalnak. Ebből azonban a települések egészére vonatkozó vagyoni rangsor nem állítható fel: egy gazdagabb tárgycsoport kis területi koncentrációja a gyűjtés eredményét is erősen befolyásolhatja.

A mezővárosi szerepet betöltő Pereg és Szentetornya leletanyagában sem különíthető el olyan tárgytípus, amely az egyszerű falvakból teljesen hiányozna. A települési jogállás és a felszíni viseleti anyag összetétele között ezért nem mutatható ki egyszerű megfelelés. A gazdasági helyzet értelmezésében az arányok, a térbeli eloszlás és a történeti környezet együttes vizsgálata szükséges.

A késő középkori falvak életének erőteljes visszaesése a tizenöt éves háború idején válik érzékelhetővé. A több településen előkerült, jellegzetes kapcsolódású „katonai csatokat” nagy valószínűséggel a korszak krími tatár jelenlétével hoztam összefüggésbe. Az ólomból öntött rúdgombok egy része is ehhez a körhöz kapcsolódhat, de a hosszú életű forma és a funkcionális bizonytalanság miatt ezek megítélése óvatosabb megfogalmazást igényel.

A 17. század közepi újratelepítések történeti adatait a feldolgozott fémleletekkel nem sikerült biztonsággal igazolnom. Ettől elkülöníthetők az újkori csárdahelyek emlékei. Peregen az osztrák érmék és az egykorú viseleti tárgyak a török kiűzését követően működő, írott forrásból nem ismert csárda régészeti azonosítását tették lehetővé. A csárda egy korábbi közlekedési csomópontban jött létre, ami a hely tartós útvonali jelentőségét mutatja.

A késői tárgyak értelmezésénél a templomromok későbbi használatával és bontásával is számoltam. Csorváson a templom közelében talált 17–18. századi érmék és lapos gombok kapcsolatba hozhatók a romok újkori bolygatásával; a pusztulás utáni szórványok ezért nem minden esetben jeleznek megújuló falusi lakottságot. Ez a megkülönböztetés szükséges a háborús törés és a későbbi helyhasználat szétválasztásához.

9. tézis: A belső településszerkezet eltérő mintázatai

A koordinátázott leletek alapján kimutattam, hogy a templomhely, a gazdasági aktivitás sűrűsödései és a feltételezett útvonalak viszonya településenként eltérő. A templom nem tekinthető minden esetben a gazdasági élet állandó térbeli központjának. A leletszóródás időbeli összehasonlítása a központok áthelyeződésének, a terjeszkedésnek és az ismétlődő helyhasználatnak a vizsgálatát is lehetővé teszi.

Csorváson az Árpád-kori érmék egy csoportja a templomtól legalább 300 méterre északra, mintegy 40 méter széles sávban helyezkedik el. A vonalas eloszlást út lehetséges nyomaként értelmeztem. A késő középkori érmék ezzel szemben kezdetben inkább a templom körül, különösen attól nyugatra sűrűsödnek. A plombák és gyűszűk a templom körüli aktivitást és az északi sáv egyes pontjait is jelzik. A felszíni mintázat így a késő középkori központ hangsúlyosabbá válását valószínűsíti, a konkrét piactér azonosítása azonban feltárást igényel.

Kopáncson a 12–13. századi veretek és a pénzváltó súlyként értelmezhető ólomtárgyak térbeli egybeesése az Árpád-kori pénzváltás lehetőségét veti fel. A késő középkori leletek a templomtól nyugatra fekvő sűrűsödéstől az ér magaspartját követik. A plombák, gyűszűk és más használati tárgyak együttese közösségi vagy kereskedelmi rendeltetésű területet valószínűsít. A leletanyag erős térbeli és időbeli összekeveredése ugyanakkor nem teszi lehetővé a település részletes belső kronológiájának megrajzolását.

Peregen a központi leletsűrűsödések a templomtól jelentős távolságra, az érparti közlekedési vonalhoz kapcsolódnak. A 12–14. századi érmék részben azonos gócpontokon fordulnak elő; Zsigmond idején bővülés, Mátyás és utódai alatt további terjeszkedés mutatható ki. A későbbi csárda is a korábban fontos északi területen jött létre. A templom és a gazdasági központ eltérő helyzete Pereg településszerkezetének meghatározó sajátossága.

A térbeli elemzés egyúttal megmutatta a felszíni leletek értelmezésének határait. A leletmentes sávok hátterében domborzati adottság, eltérő művelés vagy kutatási hiány is állhat; a sűrűsödés pedig több korszak egymásra rétegződéséből keletkezhet. Az eredményeket ezért a további geofizikai felmérések és célzott feltárások számára kijelölt, ellenőrizhető szerkezeti és időrendi felvetésekként fogalmaztam meg.

Zárógondolatom a dolgozat záró gondolata is egyben: “Itt van végre az ideje annak, hogy az a rengeteg energia, amit a kutatásokban ölünk, álljon össze egy szerves egésszé! Legyenek közös, jól megfogalmazott céljaink, és kezdjünk el közösen tevékenykedni! Fémleletek tekintetében elsődleges lenne egy, angol mintára felépített Hungarian PAS. Fentebbi dolgozatom is ebbe a vonulatba tartozik, hiszen tipológiai rendszere révén egy közös munka első lépcsőfoka lehet.”

4. A témában végzett publikációs tevékenység

RÓZSA 2017 Rózsa Zoltán: Elmélkedés a budai márka eredetéről. Mozaikok 16 (2017) 39–42.

RÓZSA 2017 Rózsa Zoltán: Utak és határok. Még egyszer Veres József első és második Orosházájáról. Mozaikok 17 (2017) 3–15.

RÓZSA 2018 Rózsa Zoltán: Miért nincsen szobra III. Bélának Orosházán? Egy különleges Árpád-kori település emlékei 4. In: „Hadak útján” A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája. Szerk.: Forisek Péter – Szabó Ádám – Szakács János. Debrecen 2018, 179–194.

RÓZSA 2020 Rózsa Zoltán: Kutatások a középkori Csókás falu területén. – Kis leletanyag – nagy kihívással. LANCEA REGIS, A Közösségi Régészeti Egyesület Közleményei 2020/1 (2020) 1–7. (https://doi.org/10.35082/LR.2020.1)

RÓZSA 2020 Rózsa Zoltán: Gondolatok két, 15–16. századi komlósi gyűrű kapcsán. LANCEA REGIS, A Közösségi Régészeti Egyesület Közleményei 2020/5 (2020) 1–4. (https://doi.org/10.35082/LR.2020.5)

RÓZSA 2021 Rózsa Zoltán: Zsinórhegyek – vagy amit akartok? Határtalan Régészet 6/3 (2021) 92–95.

RÓZSA 2022 Rózsa Zoltán: Osztrák ezüst, magyar jószág. Gondolatok a magyarországi tatárjáráskori kincshorizont éremösszetételéről. In: Kézenfogva a Hídon. Magyar szerzők alkotásai Minamizuka Shingo születésnapjára. A Kecskemét-Aomori Magyar-Japán Baráti Kör Kiadványai, 2. Szerk.: Kriston-Vízi József. Kecskemét 2022, 19–26.

RÓZSA 2022 Rózsa, Zoltán: Byzantine buckle from Orosháza–Szentetornya (Hungary, Békés county). Considerations about the buckle that connects us. — Cataramă bizantină din Orosháza–Szentetornya (Ungaria, Comitatul Békés). Gânduri despre catarama care ne leagă. Cercetări Arheologice 29/1 (2021) 317–326.

RÓZSA 2022 Rózsa Zoltán: Muszlimok az Árpád-korban: egy tiszántúli lelőhely emlékanyaga. In: Árpádok országa. Tanulmányok és katalógus. Szerk.: Ritoók Ágnes – Simonyi Erika. Budapest 2022, 417–424.

RÓZSA 2023 Rózsa Zoltán: Ünnepi gombolatok Jánosunk születésnapja alkalmából. In: Ódondász Tolnából. Tanulmányok Ódor János Gábor ötvenedik születésnapja tiszteletére. Megjelent egy nyomtatott példányban 2023. március 3-án. Szerk.: K. Németh András, Szekszárd 2023, 81–86.

RÓZSA 2024 Rózsa Zoltán: Kincsek a szántásból: Rúdgomb, vagy amit akartok! Korok, kultúrák, lelőhelyek 2024, 7–16.

RÓZSA 2025 Rózsa Zoltán: Gondolatok az Árpád-kori hálózatosodásról – a pénzváltó súlyok kapcsán. In: Szőllősy Csilla (főszerk.): HATHÁZI 65. Tanulmányok Hatházi Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Székesfehérvár–Kecskemét 2025, 393–404.

RÓZSA–SZABÓ 2021 Rózsa Zoltán–Szabó Zsolt: Tenyérgyűszű, vagy amit akartok! — Palm guard, or what you will! In: „… járni csak együtt tudnak” Régészet és néprajz összefüggései. Szerk.: Löffler Zsuzsanna – Molnár Csilla. Szeged 2021, 109–122.

RÓZSA–SZIGETI 2021 Rózsa, Zoltán – Szigeti, Judit: A seal ring from Végegyháza, Hungary. — Un inel sigilar de la Végegyháza, Ungaria. Cercetări Arheologice 28/1 (2021) 267–274.

RÓZSA–SZIGETI 2021 Rózsa Zoltán – Szigeti Judit: Visszaforduló állatalakok Árpád-kori gyűrűkön, csüngőkön/pecsétlőkön. — Reguarding Animal Figures on Finger Rings, Pendants, and Seals. In: Kincskeresés, kaland, tudomány. Közösségi régészeti projektek Pest megyében. Szerk.: Rácz Tibor Ákos, Szentendre 2021, 244–251.

RÓZSA–SZIGETI 2024 Rózsa Zoltán – Szigeti Judit: Ásatások Bábolna-Kajándi út Árpád-kori lelőhelyen A szíjbefűzős líra alakú, stilizált állatfej-karikás, geometrikus díszű csatok csoportja. — Excavations at the Árpád age site Bábolna-

Kajándi út. The group of lyre-shaped belt buckles with slotted chapes for fastening the belt and buckle frames comprised of stylized animal heads adorned with geometric motifs. FolArch 58 (2024) 191–204.

RÓZSA–TÓTH 2018 Rózsa, Zoltán – Tóth, Csaba: This king likes Muslims… Traces of an exceptional settlement from the Árpádian Age 3. Dissertationes Archaeologicae Supplementum 2 (2018) 315–323.

RÓZSA–TÓTH–MAY 2019

Rózsa, Zoltán – Tóth, Szilárd – May, Zoltán: Preliminary archaeometric studies and results of fake denars from Friesach found in the inheritance of a community in the Árpád-era dealing with money exchange. — Egy pénzváltással foglalkozó Árpád-kori közösség hagyatékában (Orosháza, Bónum, Faluhely) fellelt hamis friesachi denárok előzetes archaeometriai vizsgálatának eredményei. Archeometriai Műhely 16-1 (2019) 57–62.

RÓZSA ET AL. 2021 Rózsa, Zoltán – Pomázi Horváth, Viktória – Kerekes, György – Zsikai, Rajmund Péter: At the Intersection of Border Areas. Traces of an Inn of the 17th and 18th centuries on the Border of Today's Kaszaper and Végegyháza (Békés County, Hungary). Ziridava 35 (2021) 335–355.